

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Többszjelek a PU-PFU alapnyelvben*

1. Az uráli nyelvekben négy olyan többszjel van, amelyek nagyon régi keletűek. Közülük három (*t, *n *i < *j) a PU korig vezethető vissza, a negyedik többsz számjelnek, a *k-nak a PFU eredete aligha valószínű. Persze ez is viszonylag régi morféma, hiszen ha nem is PFU kori, származása mégis a finn-permi alapnyelvig követhető nyomon. Egyes uráli nyelvekben vannak későbbi keletkezésű többszjelek is; ezekkel itt nem foglalkozunk, csak akkor térünk ki rájuk röviden, ha ez az általánosabb összefüggések miatt okvetlenül szükségesnek mutatkozik. Dolgozatunk célkitűzése ugyanis elsősorban annak a megvizsgálása, hogy a felsorolt többszjelek a PU-PFU alapnyelvben egységes rendszert képeztek-e, avagy az alapnyelv különböző korszakait, esetleg elkülönülő nyelvjárásait tükrözik-e. Az alapnyelvi rendszer rekonstruálását többek közt az a körülmény nehezíti, hogy a PU-PFU többszjelek az egyes uráli nyelvekben — a későbbi divergens fejlődések folyamányaként — néha egymástól nagyon is eltérő funkciókban fordulnak elő. Noha a kérdéses többszjelek számos nyelvből kimutathatók, csak kevés olyan nyelv van, amelyben mind a három jel — mégha egyik-másik megváltozott szerepben is — megvan (pl. finn, lapp, északi szamojéd). Ez a külön nyelvi rendszerek kialakulásával, újabb többszjeleknek a paradigma-viszonyhálózatba való beépülésével függ össze.

2. Mielőtt a felvetett problémák fejtegetésébe bocsátkoznánk, nézzük meg az említett ősi többszjelek előfordulását és funkcióját a mai uráli nyelvekben.

A PU *t többszjel a lappban a nominativusban, a finnben és a mordvin határozatlan névragozásban a nominativusban és az accusativusban, az obi-ugor és a szamojéd nyelvekben a nominativuson kívül a többsz szám függő eseteiben fordul elő. A finnben a *t* (*te ~ *de) a genitivusban is megvan: *kalain* < *kalaen < *kalađen (*kala* 'Fisch'). Az észtkben a többsz genitivusi alak behatolt a többsz szám függő eseteibe: Gen. *kalade*: Iness. *kalades*, Adess. *kaladel* stb. Példák: finn *kalat* 'Fische' (*kala*), lapp *k* < *t: *guolek* (*guolle*), mord. *kalt* (*kal*), oszjtj. Kaz. *χūlat* (*χūl*), vog. Szó. *χūlet* (*χūl*), szam. jur. *χāle*² (*χāle*), szelk. (genus animatum) *qēlīt* (*qēlī*). A *t >² többszjel ezeken kívül megvan még a jensiszejben és a taggiban is.

A birtoktöbbszítő PU *n birtokos személyjelek előtt áll, olykor azokkal szételemezhetetlenül összeolvadva komplex morfémat alkot. A birtok több-

* Az V. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (Turku, 1980. VIII. 20–27. finnül elhangzott előadás bővített változata.

ségét jelölő funkciója néhány nyelvben a paradigmasor valamennyi tagjában avagy csupán egyes tagjaiban megőrződött, másokban eredeti funkciója megváltozott. Az egy, illetőleg a több birtokot jelölő paradigmasorok keveredése folytán néhány nyelvben (pl. finn, mordvin) az *n* behatolt az egyes számú birtok paradigmájába. A zürjénben az *n* ma a birtokos többségét jelöli. A jurákban és a tavgiban az *n* a függő esetekben használatos birtokos személyjelek alkotóelemévé vált. A vogulban többes tárgyra utaló elemként behatolt a determinált (határozott tárgyias) igeragozásba. A finnségi alapnyelvben a birtokos személyjeleknek két sorozata volt: az *n* nélküliek az egyes számú birtok, az *n*-esek a többes számú birtok kifejezésére szolgáltak.

	Közfinn		Mai suomi-finn
	egy birtok	több birtok	
Sg.	1. *-mi	*-nni < *-nmi	-ni
	2. *-ti	*-nti	-si
	3. *-sen	*-nsen	-nsa/-nsä
Pl.	1. *-mek	*-nnek < *-nmek	-mme
	2. *-tek	*-ndek	-nne
	3. *-sek	*-nsek	-nsa/-nsä

A birtokos személyjelek rekonstruálható rendszere egyetlen finnségi nyelvben sem maradt fenn, de nyomai a nyelvjárásokban fellelhetők. Pl.: finn (Litti nyelvjárás) *tupam* < *tupami* 'meine Hütte', *tuvain* < *tuvani* < **tuwanni* 'meine Hütten', *tupas* < *tupasi* 'deine Hütte', *tuvans* < *tuvansi* 'deine Hütten' (MARK: MSFOu. 54: 244–5).

Lapp: KT *kīdtam* 'meine Hand', *kīdan* 'meine Hände', *kīvtat* 'deine Hand', *kīdant* 'deine Hände' (MARK: uo.; KERT, Саамский язык. 1971. 156 kk.).

Mordvin: *čoram* 'mein Sohn', (nyelvj.) 'meine Söhne', *čoran* 'meine Söhne', *čorat* 'dein Sohn', (nyelvj.) 'deine Söhne', *čorant* 'deine Söhne', *corazo* 'sein Sohn', *čoranzo* 'seine Söhne' (PAASONEN, MordChr. 04).

Zürjén: az *n* elem ma nem a birtok, hanem a birtokos többes számát jelöli. Pl.: *vevniṃ* 'unser Pferd', *vevniḍ* 'euer Pferd', *vevniṣ* 'ihr Pferd' (RÉDEI, ChrestSyrj. 62).

Vogul: *kolanəm* 'meine Häuser', *kolan(ə)* 'deine Häuser', *kolane* 'seine Häuser', *totijanəm* 'ich bringe sie', *totijan* 'du bringst sie', *totijane* 'er bringt sie' (KÁLMÁN, ChrestVog. 47, 58).

Jurák: NomSg. 1. *-mi*, *-w*, 2. *-r*, 3. *-da*; (függő esetekben) Sg. 1. *-ni*, *-n*, 2. *-nd*, 3. *-nda* (COLLINDER, Survey 434, CompGr. 300; HAJDÚ, ChrestSam. 41–6).

Tavgi: NomSg. 1. *-ma*, 2. *-ra*, 3. *-du*; (függő esetekben) Sg. 1. *-na*, 2. *-nta*, 3. *-ntu* (COLLINDER, CompGr. 301).

A PU **i* < **j* többesjel a finnben és a lappban függő esetekben használatos: finn (*talo* 'ház') *taloissa* 'in den Häusern', *taloista* 'aus den Häusern', *taloihin* 'in die Häuser'; lapp (*vuoktá* 'Kopfhaar') GenPl. *vuovtái*, AccPl. *vuovtáid*, LocPl. *vuovtáin*. A lappban voltaképpen az **i* < **j*-ből GenPl. lett s ez szolgál a többi függő eset alapjául. A magyarban és a szelkupban az *i* birtoktöbbsesítő jelként használatos: m. *házaim* 'meine Häuser', *házaid* 'deine Häuser',

háza 'seine Häuser'; szelk. *ätäil* ~ *ätäjil* 'deine Rentiere' (*ätäil* 'dein Rentier').¹ Az *i* kivételesen a többes nominativusban is előfordul: kam. *pai* 'fák'. A jurákban az *i* AccPlur. szerepben használatos: *ḡudri* 'die Hände' (*ḡuda* 'Hand'), *ḡi* 'die Bäume' (*ḡā* 'Baum'). Ezenkívül az *i* (*j*) a jurákban többes számú tárgyra utaló elemként a determinált igeragozásban is megvan: *madājda* 'er schnitt sie' (*madāda* 'er schnitt es').

A *k birtokos személyjelekhez járulva a birtokos, igei személyragokhoz járulva pedig a cselekvő személy többes számát fejezi ki. A finn személyes névmások többes számában is ez a *k elem rejlik: *me* < *me*² < *mek 'wir' stb. Finn: *talo-n-me-k > *talomme* 'unser Haus, unsere Häuser' stb., *saa-k-me-k 'wir bekommen' stb. Lapp: *ak'kumek* 'unsere Großmutter' stb., Mordvin: *čoranok* 'unser Sohn', (nyelvj.) 'unsere Söhne', *čoranok* 'unsere Söhne', (nyelvj.) 'unser Sohn' stb. Zürjén: P *munam(ε)* (< *munam3k) 'wir gehen', *munat(ε)* 'ihr geht', *munasε* 'sie gehen'. Votják: *valmi* (< *valm3k) 'unser Pferd', *valdi* 'euer Pferd', *valzi* 'ihr Pferd'; *šiškomī* (< *šiškom3k) 'wir essen', *šiškodī* 'ihr esst', *šiškozi* 'sie essen'. A *k többesjel minden kétséget kizáróan csupán a FP korig vezethető vissza. Régebben a m. *k* többes számjelet (*hal* 'Fisch': *halak* 'Fische') is kapcsolatba hozták vele, de ez hangtani okokból nem lehetséges (a m. *k* többesjéről l. alább). Egy régi nézetet felújítva HAJDÚ (BUNYt. 2 129) lehetségesnek tartja, hogy az osztj. V *δγ/-ōγ* és *-tāγ/-təγ* stb. igei személyragok (*wulōγ* 'wir sehen', *wultōγ* 'ihr seht', *monlōγ* 'wir gehen', *monlatəγ* 'ihr geht') *γ* eleme a fenti *k többesjel folytatója. Ez a vélekedés hangtanilag jól védhető, mivel azonban az osztj. *γ* kétségtelen többes számi jelentése nem állapítható meg, egyelőre csak erős fenntartással sorolhatjuk ezt az osztják morfémaelemet a *k megfelelői közé.²

3. A. MEILLET (Les langues romanes et les tendances des langues indo-européennes. In: Revue de Ling. Romane 1:4 kk., Caractères généraux des langues germaniques 111; l. még RAVILA: FUF 27:65 kk.) szerint az indoeurópai nyelvek sajátága, hogy a tiszta képzetnek eredetileg nem volt nyelvi kifejezési formája. Az indoeurópai főnév mindig valamilyen viszonyt fejez ki, amely közte és valamely más főnév vagy ige között fennáll. Így a latin *lupus* nem általában jelent farkast, hanem a farkast mint cselekvőt, ágenst jelöli. Például a *lupus currit* 'der Wolf läuft' mondatban az *-s* a nominativusnak, azaz az ágens esetének a végződése. A *lupi*, *lupos*, *luporum* casus obliquusok mind szintaktikai viszonyokra utalnak. Olyan nyelvi forma, amely a farkas fogalmát szintaktikai viszony nélkül jelölte volna, a latinban nem volt. Az

¹ H. KATZ (SFU 15:168–176) szerint az élettelen dolgokat jelentő szavak többes számát kifejező szelk. *-l mi* (*matl mi* 'die Zelte') *l* eleme *j > *l* hangváltozás útján a PU *i < *j többesjeltől keletkezett.

² Néhány uráli nyelvben kimutatható egy *l* többesjel is, mely végső fokon a PU **-la/*-lä* kicsinyítő- és gyűjtőnévképzővel, továbbá a melléknévképzői funkciójú **-la/*-lä* elemmel hozható összefüggésbe. Pl.: keleti-finn és karj. *-lo/-lö*: *taloloissa* 'in den Häusern', *rekilöitä* 'die Schlitten'; szelk. *logala* 'die Füchse', *kulela* 'die Raben' (vö. LEHTISALO: MSFOu. 72:150–151; TAULI: FUF 32:191). Véleményünk szerint idetartozik az osztj. birtoktöbbesítő *l*, 4 elem is: Szin. *aplam* 'meine Hunde' (*ampem* 'mein Hund'), Kaz. *am'am* 'meine Hunde' (*ampem* 'mein Hund'). A kicsinyítő-, melléknévképző → gyűjtőnévképző → többesjel fejlődés egészen közönséges az uráli nyelvekben (erről az alábbiakban még szó fog esni). Valószínű azonban, hogy itt mégsem PU eredetű többesjellel van dolgunk, hanem az említett többesjellel fejlődés az egyes nyelvek külön életében ment végbe.

indoeurópai nyelvek másik tipikus vonása, hogy az eset és a többesjel szét-elemezhetetlen egységet képeznek. Pl. lat. *lupum* (AccSing.) ~ *lupōs* (AccPl.), *lupi* (GenSing.) ~ *lupōrum* (GenPl.). Ezzel szemben az uráli főnévvel (névszóval) kapcsolatban nem beszélhetünk nominativusról, hanem alapalacról, mely a fogalom jelölésére szolgál s egyúttal szintaktikai viszonyok hordozója is. Például az osztj. *χət* 'Haus' a mondatban lehet alany, tárgy és birtokos jelző. Az egyes és a többes számban általában ugyanazok az esetragok fordulnak elő, de a többes számot az esetrag előtt külön jel jelöli, mely utóbbi az esetragoktól többnyire jól felismerhetően elkülöníthető. Persze vannak kivételek is, olyanok, amikor a kázust és a plurálist egyetlen szételemezhetetlen morféma fejezi ki. Például: lapp (*olmuš* 'Mensch') GenSing. *ol'bmui* ~ GenPlur. *ol'bmui* (NomPlur. *ol'bmuk*); jur. (*ηum²* 'Gras') AccSing. *ηuwm²* ~ AccPlur. *ηuwo* (NomPlur. *ηuw²*).

Az uráli nyelvekben nagyon gyakran egyes szám használatos akkor, amikor az indoeurópai nyelvekben többes szám van. Például: a) számnévek után: m. *tiz ember* 'zehn Menschen', finn *kymmenen miestä*; b) páros testrészek neve: *reszket a keze* 'seine Hände zittern'; c) népnevek, embert jelentő szavak: m. *jön a török* 'es kommen die Türken'; vog. *É jámas nē, jámas χum χalt* 'jó nők, jó férfiak közt' (VNGy. 4:12); d) megszámlálható anyagevek: m. *virágot szedtem* 'ich habe Blumen gepflückt'; *almát vett* 'er hat Äpfel gekauft'. Ezek a szerkezetek annak a (korai) PU korszaknak a maradványai, amikor az egyes és többes számot nem különböztették meg egymástól, hanem helyettük még az ún. numerus absolutust használták. — A mondatokkal kapcsolatban utalunk a török nyelvek analógiájára. Itt a gyűjtőnévképzőből keletkezett többesjel (-*lar*|-*lär*) először élőlényt jelentő szavakon fejlődött ki. Ha az alany életelen dolgot jelent, mind az alany, mind az állítmány egyes számban van. Ha az alany élőlény és többes számban áll, a kongruencia kifejezése céljából az állítmányhoz is járulhat többesjel (vö. RAVILA: FUF 27:66—69).³

Különösen érdekesek bizonyos cseremiszi és mordvin szerkezetek. A cseremiszen az alany gyakran egyes számban van akkor, amikor a többes számú állítmány alapján többes számot várnánk. Például: *kombo počela čorpeštat* 'die Gänse (eigtl. die Gans) fliegen hintereinander her' (RAVILA: FUF 27:98); *keše nalatən pünžem udraš tünəlet* 'die Ziegen (eigtl. die Ziege) fingen alle vier an, an der Kiefer zu kratzen' (uo.). A cser. *čorpeštat*, *tünəlet* állítmányok szóvégi *t* eleme tbsz. 3. sz. igei személyrag, mely a PU *-*t* többesjel folytatója.

³ A m. -*k* többesjel (*házak* 'házak', *kertek* 'Gärten') ugyancsak gyűjtőnévképzőből (< PU *-*kkz*) keletkezett. Ez a gyűjtőnévképző etimológiailag azonos a PU *-*kka*/*-*kkä* denom. kicsinyítő képzővel (vö. finn. *penikka* 'junger Hund', m. *ének* 'Gesang', m. *torok* 'Kehle') és a PU *-*kka*/*-*kkä* melléknévképzővel (finn *kalv akka* 'blau, bleich', m. *k+a/e*: *tarka* 'bunt', *szőke* 'grau, blond'). E képzőre vonatkozóan l. LEHTISALO: MSFOu. 72:359 kk., 370 kk. A fejlődés nyilván úgy ment végbe, hogy a nomen possessoris jelentésű melléknévképző először gyűjtőnévképzővé vált (vö. finn *koivikko* 'Birkenwald' < *koivu* 'Birke', *kiivikko* 'Steinhaufen' < *kiivi* 'Stein', *mättäikkö* 'eine Stelle voll von Erdhügel' < *mätäs* 'Erdhügel'), majd a gyűjtőnévképzőből többesjel lett. Az itt bemutatott fejlődésmenet nagyon sok nyelvből kimutatható (vö. RAVILA: FUF 26:2 kk., 27:67 kk.; SZEBRENNYIKOV, Вероятные обоснования в компаративистике. Москва. 1974. 159—160). A PU *-*kka*/*-*kkä* gyűjtőnévképző a magyarban — ugyanúgy mint a török nyelvekben — főnevekben (először talán itt is az élőlényt jelentő főnevekben) vált többesjellé, majd kongruenciaokokból az állítmányra is áttért. RAVILA (FUF 27:69) szerint a PU -*t* többes számjel eltűnése a magyarban azzal magyarázható, hogy az uráli numerusrendszer elsősorban török hatásra háttérbe szorult s ezzel együtt az ehhez a rendszerhez tartozó -*t* is eltűnt.

A *-t* többesjel a cseremisiz névragozásban nem fordul elő, helyette a cseremisiz nyelv külön élete folyamán keletkezett KB *-walä*, *-wlä* és U *-šamôc* többesjelek használatosak. A mordvin indeterminált főnévragozásban nincsenek külön többes számú casus obliquus formák, hanem helyettük az egyes számú alakok használatosak. Például: *mokš-eržan veleva ulit nejgak atat babat* 'in den mokscherzanischen Dörfern (*veleva* 'in dem Dorf, das Dorf entlang') gibt es immer noch Greise und Greisinnen' (RAVILA: FUF 23:50); *velese ata jutksto ki pek paro* 'wer ist in dem Dorfe unter den Greisen (eig. Greis) der beste?' (uo. 51).

Az itt bemutatott cseremisiz és mordvin konstrukcióknak döntő jelentőségük van a *-t* többesjel kialakulása szempontjából. A cser. *kombo počela čonještat* típusú mondatok és a mordvin numerus absolutust tartalmazó példák arra utalnak, hogy a *-t* többesjel eredetileg az állítmányhoz járult (elsősorban az ige névszói alakjához); az alanyon és az esetleges határozókon a többes számot külön jel nem jelölte. Ennek az ősi állapotnak a maradványa a cseremisizben az, hogy a *-t* többesjel ma is csupán a tbsz. 3. személyű igei állítmányhoz járul. Az uráli mondat — finn példával illusztrálva — *lintu lentävä* 'der Vogel fliegt (eigtl. ist fliegend)', ill. *lintu lentävät* 'die Vögel (eigtl. der Vogel) fliegen (eigtl. sind fliegend)' struktúrájú lehetett. Később a kongruencia a numerus absolutusban álló s így több értelmű tóalakat azáltal kiszöbölte ki, hogy a *t* az alanya is behatolt. A cseremisiz és a mordvinon kívül — közvetve — ilyen ősi állapotokra utalnak a permi nyelvek is. Ezekben ui. a *-t* többesjelenek egyáltalán semmi nyoma nincs. A névszóragozásban egy 'Volk, Leute' jelentésű szóból keletkezett másodlagos, őpermi kori többesjel (zürj. *-jas*, Ud. *-jes*, P *-ez* ≈ *-jez*, votj. *-os*, *-jos* < PP **jösš*) használatos (l. RÉDEI: NyK 65: 374), az igeragozásban pedig az egyes és többes számot különböző igei személyragok fejezik ki (vö. RAVILA: FUF 27: 95 kk.).

A *-t* többesjelenek az állítmányról az alanya való áttérjedése feltehetőleg hosszan tartó folyamat volt. A fejlődés már az uráli korban megindulhatott, s eleinte talán azokban az esetekben jelentkezett, amikor az alany élőlényt jelentett. Ez érthető is, hiszen elsősorban a genus animatum kategóriában szükséges az egyes és többes szám megkülönböztetése. Ezen fejlődési folyamatra látszik utalni a török nyelvek fentebb bemutatott analógiája és talán még az a tény is, hogy a *-t* többesjel a szelkupban ma is az élőlények többes számát jelöli. Például: szelk. *wenti* 'Njelma-Lachs' ~ Plur. *wentit* (~ *wentin*), de *mika* 'Nadel' ~ Plur. *mikal-mi* (HAJDÚ, ChrestSam. 136—137). Ezenkívül a **-t* többesjelet használhatták akkor is, ha az alany határozott volt. A **-t* többesjel alkalmazása tehát az alapnyelvben meglehetősen szűkkörű lehetett, és minden bizonnyal nemcsak az alany (casus rectus), hanem a tárgy kifejezésére is szolgált. Ez az állapot a finnben, a lappban és a mordvinban őrződött meg: a finnben és a mordvinban a *-t* nominatívusi és accusatívusi, a lappban a *-k* (< **t*) csupán nominatívusi szerepben fordul elő. A PU **-t* többesjel eredete nem tisztázott. BALÁZS (Funktionswerte der Pronominalität. Budapest 1973. 117 kk.; l. még MIKOLA: Fromm-Festschr. 195—200) a **-t* kezdetű mutató névmásra vezeti vissza, de ez még további vizsgálatot igényel.

A birtokos személyjelzésben a **-t* komplementáris disztribúcióban álló párja volt a birtokos személyjelek előtt megjelenő **-n* birtoktöbbesítő jel, mely feltehetőleg ugyancsak a casus rectusban volt használatos; a casus obliquusokban a főnév birtokos személyjelek előtt is numerus absolutusban állhatott. A birtokos személyjelzésben a numerus absolutusban álló, illetőleg az

*-n többesjellel ellátott alakok közti alapnyelvi funkcionális különbségről — a mai nyelvek vallomása alapján — szinte semmit sem tudunk mondani. Lehetséges, hogy az *-n használata — ugyanúgy, mint a *-t többesjelé — főleg a genus animatum kategóriájában és a determinálásban volt szükséges, az élettelen dolgokra vonatkozó (vagy indeterminált) fogalmak esetében viszont a birtokos személyjeles főnév numerus absolutusban szerepelhetett. Az *-n többesjel a PU *-na/*-nä denom. főnév- és melléknévképzőből keletkezhetett (fejlődés módjára vonatkozóan l. a m. -k többesjel létrejöttével kapcsolatban mondottakat). A PU *-na/*-nä főnév- és melléknévképzőre vonatkozóan l. LEHTISALO: MSFOu. 72:119, 123.

Az *-i < *j melléknévképzőnek többesi funkcióban való alkalmazása valószínűleg megvolt már az alapnyelvben is. A *j_s melléknévképző folytatója pl. a finn *karjoi-piha* 'Viehhof', *lehmi-karja* 'Kuhherde', *huhti-kuu* 'April' kifejezések előtagjának *i*-je és a m. -i melléknévképző: *emberi* 'menschlich', *tegnapi* 'gestrig'. További rokon nyelvi megfelelőire vonatkozóan l. LEHTISALO: MSFOu. 72:55 kk. Az *-i < *j melléknévképző fejlődésmenete nem egészen világos. Lehetséges, hogy az alapnyelv egyes csoportjaiban (nyelvjárásaiban) a függő esetek többesjelévé vált (finn, ?lapp, magyar, szelkup: e két utóbbi nyelvben birtoktöbbesítő jelként használatos), másokban pedig a melléknévképzői funkcióból közvetlenül többes számi esetforma lett (lapp GenPlur., szam. jur. AccPlur.) (vö. E. ITKONEN: UAJb. 34:206—207). Ez utóbbi esetben a lappban — amint erről már szó esett — a többes genitívus vált a többes számi casus obliquusok bázisává. Tekintettel arra, hogy az *-i < *j folytatói egymástól távoli rokon nyelvekben használatosak a többes szám függő esetekben, ezt a funkcióját ősinek kell tartanunk, azzal a megszorítással, hogy ez a többesjel a PU és a PFU alapnyelvben nem lehetett különösen produktív. Valószínű, hogy az eredetibb állapot, vagyis a numerus absolutus használata a casus obliquusokban — az *-i < *-j többesjel szórványos használata mellett — nemcsak a PFU kor végéig, hanem ennél sokkal tovább élhetett, hiszen nyomai valamennyi uráli nyelvben fellelhetők.

A birtokos személyjelzésben a birtokos, az igeragozásban pedig a cselekvő személy többes számát jelölő *-k FP kori. Ez a számjel eredetére nézve talán azonos a *k_s kicsinyítő- és melléknévképzővel (e képzőre vonatkozóan l. LEHTISALO: MSFOu. 72:333 kk., 340 kk.). A PU—PFU alapnyelvben a birtokos, illetőleg a cselekvő személy többes számát külön nyelvi elem nem jelölte. Ez összhangban áll mindazzal, amit a személyes névmások PU—PFU viszonyairól megállapíthatunk. Az egyes és többes szám megkülönböztetése a mai nyelvekben vagy vokáliseltéréssel (m. *te* 'du' ~ *ti* 'ihr', zürj. *me* 'ich' ~ *mi* 'wir', mord. *mon* 'ich' ~ *miñ* 'wir'), vagy valamely névmásképző meglétével, illetőleg hiányával, avagy vokáliseltéréssel és névmásképzővel történik (finn *minä* 'ich' ~ *me* 'wir', votj. *mon* 'ich' ~ *mi* 'wir', lapp *mōn*, *mūn* 'ich' ~ *mī* 'wir', osztj. *V mā* 'ich' ~ *məŋ* 'wir' stb.). Ritkábban a többes számot a névszóragozásból ismert többesjel fejezi ki: m. *ō* 'er, sie' ~ *ōk* 'sie', zürj. KP *me* 'ich' ~ *mejez* 'wir'. Az egyes és többes számi alakokban mutatkozó tarkaság nem lehet alapnyelvi örökség, hiszen az egyes nyelvekben jelentkező eltérő megoldások nem hozhatók közös nevezőre, s így nem vezethetők vissza az alapnyelvig. Mint láttuk, a PU—PFU alapnyelvre a névszóragozás esetében a numerus absolutus megléte volt jellemző. Ezért joggal feltehető, hogy ezzel párhuzamosan az alapnyelv a személyes névmások esetében sém fejezte ki az egyes és többes szám közti különbséget. Eszerint a személyes névmások csu-

pán az első, a második és a harmadik személy szféráját jelölték: *m₃ 'ich, wir', *t₃ 'du, ihr', *s₃ 'er, sie; sie'. E feltevés mellett szól talán az is, hogy az egyes és többes számot — ellentétben az indoeurópai nyelvekkel — ugyanaz a más-salhangzós kezdet fejezi ki. A magánhangzó hangszíne a mai nyelvek ellentmondó adatai alapján nem következtethető ki. Ha a személyes névmások esetében valóban ez volt a helyzet, akkor nem lehetett másképp a birtokos személyjelezésben sem, hiszen a birtokos személyjelek a személyes névmások agglutinációja útján keletkeztek még a PU — de legkésőbb a PFU — korban. Egy rekonstruálható *kota-m₃ alak többértelmű volt, azaz mind a birtokot, mind a birtokost numerus absolutus fejezte ki: 'mein Zelt', 'meine Zelte', 'unser Zelt', 'unsere Zelte' (ragozva: *kota-na-m₃ 'in meinem Zelt usw. '; a rekonstruálható *kota-i-na-m₃ alak a birtok számára vonatkozóan egyértelmű volt: 'in meinen Zelten', 'in unseren Zelten').⁴ Persze a birtok többségére élőlényt jelentő szavak és esetleg determinálás esetén casus rectusban külön többesjel (*-*n*) utalhatott: *kala-n-m₃ 'meine Fische', 'unsere Fische'. A birtokos, illetőleg a cselekvő személy többes számát kifejezésre juttató nyelvi eszközök az alapnyelv felbomlása után az egyes nyelvcsoportok vagy nyelvek külön élete folyamán jöttek létre.

4. Összefoglalás. A PU—PFU alapnyelv numerus-rendszerére a numerus absolutus használata volt jellemző. A *-*t* többesjel először az állítmányon jelent meg, majd innen kongruenciaokokból behatolt a mondat alanyába (erre elsősorban élőlényt jelentő szavak és determinálás esetén volt szükség). A *-*t* a casus rectus (= nominativus), majd másodlagosan a tárgy (accusativus) többes számát jelölte. A casus obliquusokban — a *-*t* létrejötte után is — főleg numerus absolutust használtak, noha ebben a funkcióban már az alapnyelv korában kifejlődött a melléknévképzői eredetű *i < *j többesjel. Ennek alkalmazása azonban egészen szűkkörű lehetett, hiszen az *i < *j többesjel csak kevés, noha egymástól távoli rokon nyelvből mutatható ki. (Ez utóbbi momentum mindenképpen ősi volta mellett szól!) A numerus absolutus nyomai minden uráli nyelvben megtalálhatók, használata az indeterminált névragozás függő eseteiben a mordvinban máig megőrződött. Mindez arra vall, hogy az *i < *j többesjel az alapnyelv korában nem ereszthetett mély gyökereket. A numerus absolutus használata volt jellemző a birtokos személyjelezésre is (*kota-m₃), jöllehet a birtok többségét kifejező *-*n* már az alapnyelv korában megvolt, de — a *-*t* többes számjelhez hasonlóan — ezt is főleg élőlényt jelentő szavak vagy determinálás esetén használták. — Egyfelől a numerus absolutus, másfelől a három többesjel olyan ősi, alapnyelvi strukturális jegyek, amelyek az egyes uráli nyelvek numerus-rendszereinek egyező fejlődési tendenciáit évezredekre előre megszabták, mintegy beprogramozták. Ezek a közös jegyek a következők: a) a numerus absolutus nyomai az uráli nyelvekben b) az egyes és többes számot külön morféma (ősi vagy későbbi keletkezésű többesjel) különbözteti meg egymástól; c) több nyelvben a birtok többségét és/vagy a függő esetek többes számát más-más számjel fejezi ki; d) tekintettel arra, hogy — egy-két kivétellel — az egyes és többes számban ugyanazok az

⁴ E rekonstruált formáknak csupán szimbólikus értékük van, mivel az alapnyelvi morfémák kapcsolódási szabályairól, a morfofonológiai alternációkról semmit sem tudunk mondani.

PU többesjelek⁵

Nyelvek \ Számjelek	* <i>t</i>	* <i>n</i>	* <i>i</i> < * <i>j</i>
Finn	+	+	+
Lapp	+	+	+
Mordvin	+	+	—
Cseremisiz	(+)	—	—
Votják	—	—	—
Zürjén	—	+	—
Osztják	+	—	—
Vogul	+	+	—
Magyar	—	—	+
SzamÉ	+	+	+
SzamD	+	—	+

esetragok használatosak, a számjel és az esetrag általában nem olvad össze egyetlen komplex morfémává, hanem a kettő morfológiailag elkülöníthető egymástól.

RÉDEI KÁROLY

Irodalom

- COLLINDER, BJÖRN: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm 1960. 235—238, 297—302.
- FOKOS DÁVID: Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok. NyK 63 (1961): 263—291.
- HAJDÚ PÉTER: Bevezetés az uráli nyelvtudományba.³ Budapest 1973. 67—68, 128—130.
- HAKULINEN, LAURI: Suomen kielen rakenne ja kehitys.³ Helsinki 1968. 79—84, 95—99.
- E. ITKONEN: Die Laut- und Formenstruktur der finnisch-ugrischen Grundsprache. UAJb. 34 (1962): 187—210.
- A. KÖVESI MAGDA: Az uráli nyelvek többesjeleiről. NyK 72 (1970): 31—44.
- MARK, JULIUS: Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. MSFOu. 54 (1925): 242—277.
- RAVILA, PAAVO: Die Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachfamilie. FUF 23 (1935): 20—65.
- RAVILA, PAAVO: Lappische Kasusstudien. FUF 26 (1939—40): 1—7.
- RAVILA, PAAVO: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF 27 (1941): 1—136.
- TAULI, VALTER: The Origin of Affixes. FUF 32 (1956): 170—225.

Pluralsuffixe in der PU—PEU Grundsprache

VON KÁROLY RÉDEI

In den heutigen uralischen Sprachen gibt es drei Pluralsuffixe, die bis zu der PU—PFU Grundsprache zurückzuführen sind: *t, *i (< *j), *n. Obwohl man diese Suffixe in vielen Sprachen nachweisen kann, gibt es nur wenige solche Sprachen, in denen alle drei Pluralsuffixe vorhanden sind (z. B. Finnisch, Lappisch, Nordsamojedisch).

⁵ A plusz/mínusz értékek megadásánál nem voltunk tekintettel a számjel produktivitására és a funkcionális eltérésekre az egyes nyelvekben. A cseremisizben a *t* csak tbsz. 3. sz. igei személyragként van meg.

Deshalb ist es schwer aufzuklären, ob sie verschiedene Perioden, eventuell verschiedene Dialekte der Grundsprache widerspiegeln oder aber die aufgezählten Pluralsuffixe ein einheitliches System in der Grundsprache gebildet haben. Bei der Rekonstruktion des grundsprachlichen Systems muß in Anbetracht gezogen werden, daß sich im Sonderleben der einzelnen uralischen Sprachen für die PU—PFU Pluralsuffixe zum Teil sehr unterschiedliche Funktionen herausgebildet haben.

In den uralischen Sprachen wird häufig der Singular gebraucht, wenn in den indoeuropäischen Sprachen der Plural zu verwenden ist. Z. B. ung. *tíz ember* 'zehn Menschen', *almát vett* 'er hat Äpfel gekauft', finn. *kymmenen miestä* 'zehn Menschen'. Solche Konstruktionen sind die Überbleibsel der (frühen) PU Epoche, als man den Singular vom Plural noch nicht unterschieden hat, sondern statt ihnen den sog. Numerus absolutus gebraucht hat. Das Pluralzeichen *-t erschien zuerst am Prädikat, später ist es aus Kongruenzgründen auch in das Subjekt des Satzes (casus rectus) eingedrungen (es war in erster Linie im Falle von Wörtern, die belebte Wesen bezeichnen und der Determinierung notwendig). In den obliquen Kasus hat man auch weiterhin sehr lange den Numerus absolutus gebraucht, obwohl sich das zu einem Adjektivsuffix zurückgehende Pluralsuffix *i < *j bereits in der Grundsprache herausgebildet hat. Die Entwicklungsphasen des Pluralsuffixes *i < *j waren: Substantiv-Adjektivsuffix (nomen possessoris) → Kollektivsuffix → Pluralsuffix. Auch für die possessive Deklination war die Verwendung des Numerus absolutus kennzeichnend; man konnte aber die Mehrheit der Besitzgegenstände im Nominativ (casus rectus) mit einem speziellen Pluralzeichen *-n ausdrücken. Der Gebrauch dieses Suffixes erstreckte sich zuerst auch auf die Determinierung und die Kategorie *genus animatum*. Das Pluralzeichen *-n hat sich auch aus einem Substantiv-/Adjektivsuffix entwickeln können (bezüglich der semantischen Entwicklungsphasen s. oben).